

A onomástica no conto galego de tradición oral

Antonio Reigosa

galiciaencantada.com

ORCID: 0000-0002-5131-3627

A maioría dos personaxes que interactúan nos contos galegos de tradición oral non teñen, por regra xeral, un nome persoal propio nin as accións suceden nun lugar preciso cun nome de seu. Son estereotipos que representan patróns culturais, modelos sociais que se identifican con roles ou funcións que forman parte dunha convención non escrita de símbolos que, se seguimos a Jung, integran o inconsciente colectivo e que son perfectamente recoñecibles polo auditorio.

Estes personaxes “sen nome propio” que os singularice poden ser desde animais a persoas e exercen funcións moi variadas: reis, raíñas, princesas, príncipes, mulleres e homes, mozos ou anciás, criados e criadas, labregos, mariñeiros, soldados, xastres, cregos, e teñen calidades tamén moi variadas: homes ou mulleres, listas ou parvas, boas ou malas... A listaxe sería longa abondo.

Todos eles definen a estrutura da narración, que se expresa habitualmente nun ambiente de confrontación entre bandos que representan o ben e o mal, as diferentes clases sociais, a saúde e a enfermidade, a vida e a morte, a intelixencia e a torpeza, o sobrenatural e o mundano etc. Cando se nomean adoita facerse con xenéricos de uso frecuente e cos correspondentes hipocorísticos, como *María, Sabela, Xoana, Marica, Mariquiña* e *Maruxa* para as mulleres; *Xan, Pedro, Farruco, Manuel, Mingos, Xanciño, Perucho, Perico* etc. para os homes.

En moitos casos, aos nomes precédeos un antenome, xeralmente un tratamento de respecto, cortesía ou clase, como “tío” e “tía”, “señor” ou “señora” e, nalgúns, poucos, casos, “don” ou “dona”. O título “tío” ou “tía” non indican parentesco, senón persoa adulta ou anciá con certa autoridade recoñecida pola comunidade: *Tío Naranxo, Tío Manuel de Lozano, Tío Carreira, Tío Farruco, Tío Matías*. Noutros casos, o nome complementase con epítetos como sobrenomes ou alcumes que indican pertenza a unha familia, casa ou lugar. Ás veces, o nome propio correspóndese co de personaxes célebres nunha área xeográfica reducida, en que funcionan como tópicos antropónimos.

E hai outros nomes propios, xeralmente os dos personaxes principais, o do heroe ou heroína e os dos axudantes principais, antagonistas ou antiheroes, sobre os que descansa a trama guía do conto, que representan por si mesmos valores positivos ou negativos e, na inmensa maioría dos casos, só mencionar o seu nome serve de reclamo para captar a atención dos potenciais oíntes. Destes nomes propios é dos que nos imos ocupar: *Brancaflor, Carapuchiña, Xoán o Oso, Xoán Soldado, Martuxiña, Xesús Cristo e San Pedro, Santa Dora, Santa Manuela...*

O mesmo sucede cos topónimos. En xeral, a acción adoita suceder en espazos da vida cotiá: casas, camiños, castelos, igrexas, pazos, muíños etc., aínda que tamén hai, claro está, moitas excepcións a estes topónimos “non nomeados”, e nelas centraremos os nosos comentarios: *Balancho, Castelo de Irás e Non Volverás, Serra de Armeña, as Tres Montañas do Valadouro...*

O noso traballo céntrase exclusivamente, como xa avanzamos, no xénero do conto tradicional recollido de fonte oral en áreas lingüísticas galegas, e os antropónimos e topónimos que se comentan son só aqueles que consideramos singulares. Proceden da revisión dunha mostra representativa da bibliografía existente cuxos títulos ofrecemos no apartado “Etnotextos consultados”.

1. SOBRE O QUE CHAMAMOS CONTOS

Aínda que non é doado definir o xénero do conto para diferencialo doutros xéneros narrativos en prosa, como o mito e a lenda, ímolo intentar.

O mito é unha narración etiolóxica, ofrécenos unha explicación do mundo e das orixes, refírese a acontecementos considerados verídicos que xeralmente se recrean mediante ritos, sexan estes de carácter relixioso ou explicativos dun fenómeno natural ou social. A lenda narra feitos considerados verídicos que suceden nun lugar concreto, adoita ter unha estrutura sinxela con intención didáctica e con protagonismo de seres do sobrenatural que habitan nun plano superior ou, en todo caso, diferente ao dos humanos. O conto, a diferenza do mito e a lenda, dispón de fórmulas de inicio e peche, narra feitos ficticios, pode ter finalidade didáctica e/ou estética e está suxeito a transformacións e variacións nas sucesivas transmisións por vía oral debidas fundamentalmente a cambios sociais e outros motivos.

Cada versión dun conto tal e como se rexistra, aínda que se encadre dentro dun determinado tipo, composto á súa vez por unha serie de motivos máis ou menos permanentes, é o resultado dunha serie de variables en que inflúen contextos biográficos, xeográficos e históricos. Todas elas, coas correspondentes variantes, deben considerarse singulares e únicas. Para coñecer a intrahistoria dun determinado tipo de conto debemos ter en conta todas esas versións e variantes. Pola mesma razón, e para coñecer o sentido e significado dos antropónimos e topónimos que conteñen, tamén debemos ter en conta esas versións e variantes.

Tradicionalmente, entre os contos folclóricos de tradición oral véñense distinguindo, atendendo á temática, os seguintes grupos: fábulas ou contos protagonizados preferentemente por animais, contos de maxia ou maravillosos, contos relixiosos e contos do ogro estúpido (demo, xigante), contos realistas, anécdotas e chistes e contos de fórmula, nos cales importan a rima e as cadencias repetitivas máis ca os personaxes que os protagonizan (que adoitan ser animais).

2. OS NOMES DOS ANIMAIS NOS CONTOS

Nas fábulas, os animais máis representativos adoitan identificarse, ademais de pola especie (raposo, lobo, gato, galo...), o que xa lles confire unhas características moi concretas, por un nome propio e, incluso, por un alcume, sobrenome ou hipocorístico.

2.1. O raposo e a raposa

No noso fabulario tradicional, o animal protagonista máis habitual, case sempre en confrontación co lobo, é o raposo. Como norma, igual que o animal pequeno sempre vence ao grande, o raposo sempre se burla do lobo facendo uso da astucia que o caracteriza. O raposo, ou golpe na forma dialectal do norte das provincias de Lugo e da Coruña, é o gran protagonista. Xa o era no fabulario clásico desde, cando menos, os tempos de Esopo (século VIII a. C.) e na Europa occidental desde o século XII, que é cando se escribe o poema *Ysengrimus*, obra atribuída ao crego Nivardus que dá orixe a unha literatura antropomórfica que comeza co *Roman de Renart*, unha parodia da sociedade burguesa escrita en francés, en verso e en prosa, en que os animais, sobre todo o raposo e o lobo,

representan diversos individuos da clase burguesa. *Renart* é o nome do raposo e *Isengrín* o do lobo.

Xa entón existía a crenza entre o campesiñado francés, tamén rexistrada en Galicia, de que referirse ao raposo como tal, ou como *goupil*, a maneira vulgar de denominalo na Francia medieval, atraía a mala sorte, pois o animal, ao escoitar que se referían a el e saber así se o ían perseguir ou poñerlle algunha trampa, podía adoptar medidas preventivas. Este sería o motivo polo que comezou a popularizarse en Francia, con algunhas variantes, o nome de *Renart*, un eufemismo para, sen nomealo, referirse a el como ser malicioso, obstinado, arteiro e astuto.

Como sucede nalgunhas fábulas que recollemos en Galicia, concretamente no concello de Abadín (Brañegos 2004, nº 6 e 7), no *Roman de Renart* o lobo Isengrín odia o raposo porque Renart violou a súa esposa.

Entre os contos de animais que se rexistran na tradición oral galega, os nomes propios que máis adoitan adxudicarse ao raposo ou golpe son *Pedro*, *Alfonso*, *Perico*, *García* e os alcumes *Milmañas* e *Patarrastro*. Para referirse á raposa os máis usados son *María*, *Marica* e *Maruxiña*.

Álvaro Cunqueiro, nun artigo publicado en *La Voz de Galicia* (1959), di que o raposo é o animal máis antigo dos que hai en Galicia, que é o único que entende o galego e que ten o oído moi fino e capta todo o que se fala del. O raposo sabe que a xente lle chama *golpe*, *raposo*, *zorro* e *Xatentendo*. Por iso, para que non se decate, a xente opta por chamarlle *Pedro*, *Perico*, *Xamescurro* e tamén *García*, *Afonso* (ou *Alfonso*, en castelán), nome este que, segundo o parecer dun personaxe creado polo propio Cunqueiro, o señor Cordal, se lle apón por ser o nome dun rei de Castela: “Oíndo falar o golpe de Afonso, colle medo e toma campo!” (Cunqueiro 1959).

Alfonso Brañegos 2004, nº 13

García Alonso Montero 1967-1968, p. 118
Mini-Mero 1995, pp. 19-20. Nesta versión chámase *Xan García*.

- Pedro* Carré 1968, nº 142, 143, 154, 155, 156, 157
Ramos 1988, nº V e VI
Fidalgo 1994, nº 14
Melide 1933, pp. 476-477
Contos Lugo 1963, nº 9, 27 e 31
Palas 1995, nº 6, 9 e 11
Noia 2002, pp. 133-134
- Perico* Brañegos 2004, nº 6
Contos Lugo, nº 26
- Peruxo* Valadouro 1998, XLIX
- Milmañas*
(alcume) Pola súa condición de raposeiro “que ten habilidade ou astucia para conseguir algo” aparece así alcumado en:
Contos Lugo 1963, nº 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 e 15
Poncelas 1992, p. 109
Insuela 1993, nº 1-a/b
Valadouro 1998, XLVIII e L
Polavila 1998, nº 2
CTCGTO, tipo105
Noia 2002, p. 79
Brañegos 2004, nº 5
Arraianos 2016, pp. 149-150
Tamén se lle chama así á raposa en Polavila 1998, nº 2
- Patarrastro*
(alcume) Cando o raposo compite nunha carreira con animais máis pequenos, neste caso co cangrexo, e perde:
Noia 2002, pp. 134-135
CTCGTO, tipo 275B
- María*
(raposa) Vianeses 1958, nº 72
Fidalgo 1994, nº 6
Arraianos 2016, pp. 131-132

- María Zanjaña* (raposa) Noia 2002, p. 66. “Aquí está *María Zanjaña*, o que non vai por forza, vai por maña”.
- María Farfalla* (raposa) Noia 2002, pp. 83-84
- Maruxiña* (raposa) Vianeses 1958, nº 72
Mini-Mero 1995, pp. 41-42
- Mariquiña* (raposa) Candelos 2001/2002, pp. 148-149

2.2. O lobo

Igual que pasa co raposo, nos contos predomina o nome da especie, e entre os propios, o máis usado é *Xan*, despois *Pedro* e hipocorísticos como *Perico* ou *Peruxo*. Cando comentemos o nome *Xan* entre os antropónimos poderase comprobar que coinciden no animal e no humano idénticas calidades negativas.

- Xan* Melide 1933, pp. 476-477
Contos Lugo 1963, nº 26, 27 e 31
Carré 1968, nº 144, 155, 156
Ramos 1988, V e VI
Fidalgo 1994, nº 14
Palas 1995, nº 6, 9 e 11
Candelos 2001/ 2002, pp. 148-149
Arraianos 2016, pp. 131-133
- Andrés* Contos Lugo 1963, nº 25
- Pedro* Mini-Mero 1995, pp. 19-20

Tiu das calzas vermellas
(alcume) Prieto 1948, pp. 139-140
CTCGTO, tipo 50. Cando o raposo recomenda aplicarlle ao león a pelica dun lobo para curarlle a reuma, o lobo sen pelaxe chámase “Tío das calzas vermellas”.

2.3. O galo

Coidado Contos Lugo 1963, nº 16
Noia 2002, 83-84

Perico Contos Lugo 1963, nº 265

Pinto Carré 1968, nº 239

Quirico Noia 2002, pp. 427-428
Arraianos 2016, pp. 216-218
GE, “O conto do galo Quirico que quería ir á voda do tío Perico”. Este é o conto onde se conta a historia do galo Quirico —ás veces chamado *Juanito* (Arraianos 2016, pp. 214-216)— que mancha o pico cando vai a unha voda. Para limpalo, polo camiño vai pedindo axuda a unha serie de obxectos ou animais. O nome de quen casa varía segundo a versión: *Tío Perico* (Noia 2002, pp. 427-428; Arraianos 2016, pp. 216-218; GE, “O conto do galo Quirico que quería ir á voda do tío Perico”); *Juan Periquito* (Prieto 1958, nº 75); *Tío Periquito* (Arraianos 2016, pp. 214-216); *san Pantalarrico* (Carballedo 1976, pp. 141-143); *Tío Chinto* (Carré 1968, nº 239); *Tío Agapito* (Miño 2008, nº 25).

Tiu Xan Farrampeiro
(alcume) De “farrapo”, anaco de roupa ou tea usado e gastado, en alusión ás plumas que perdeu o galo cando lle botou o dente o raposo.
Prieto 1948, p. 138
CTCGTO, tipo 61C

Carretamañás En referencia ao costume dos galos de cantar ao amencer.
Brañegos 2004, nº 56

2.4. O sapo

- Alfonso* Poncelas 1987, pp.123-124
CTCGTO, tipo 275C
- Alonso* Contos Lugo 1963, nº 22
CTCGTO, tipo 9
- Lonxo* Poncelas 1992, p. 101
- Lucas* Carré 1968, nº 151, 162
CTCGTO, tipo 288B*
Noia 2002, pp. 133-134
- Pedro* Noia 2002, p. 138
CTCGTO, tipo 288A*
Arraianos 2016, p. 172
- María (sapa)* Noia 2002, p. 138
CTCGTO, tipo 288A*

2.5. O gato

- Mingos* Contos Lugo 1963, nº 9
- Mundo* Vianeses 1958, nº 43
Brañegos 2004, nº 45 e 46
- Rabón* Prieto 1978, nº 7
Neste conto, que non se pode considerar de animais senón de burlas, o crego e o sancristán acordan impresionar os fregueses dicíndolles que van ver o Espírito Santo. Non chega a producirse a aparición porque a pomba que ía representar o papel de Espírito Santo papouna o gato Rabón.

2.6. A pega

Marica Carré 1968, nº 148

2.7. O caracol

Remoldiño Candelos 2001/ 2002, p. 152
Máis bibliografía en Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 10, “Tres caracois e unha empanada”).

2.8. Os cabalos

Todos os cabalos que aparecen nos contos tradicionais galegos son máxicos.

Cabalo Boligán Carré 1968, nº 2
CTCGTO, tipo 533A. Trátase dun príncipe encantado que toma esa figura. Véxase *Iria*.

*Cabalo, besta
ou egua
do Vento* Carré 1968, nº 6
Noia 2002, pp.152-157

*Cabalo, besta
ou egua do Aire* Ramos 1988, I

*Cabalo, besta
ou egua da Luz:* Carré 1968, nº 6

*Cabalo, besta
ou egua
do Pensamento* O máis veloz de todos.
Carré 1968, nº 6
Ramos 1988, I
Noia 2002, pp.152-157

3. ANTROPÓNIMOS

Unha boa parte dos personaxes dos contos tradicionais son arquetípicos, ou sexa, representan patróns de comportamento e valores morais que recrean unha concepción cultural do mundo. O poder e a bondade, xeralmente acompañada da beleza, correspóndenlles aos reis, raíñas, príncipes, princesas, nais, pais, santos, santas, Deus e aos irmáns menores. A maldade está reservada a madrastas, bruxas, demos, serpes, dragóns, ánimas e outras criaturas antropomorfas. Estes personaxes, xeralmente, non se identifican cun nome propio; non o precisan, pois son símbolos culturais, e tampouco se acostuman localizar en lugares concretos porque son universais e atemporais.

Aínda que xa aclaramos que os antropónimos e topónimos incluídos neste traballo proceden dos contos galegos de tradición oral, concretamente das versións que nos consta que foron recompiladas en Galicia ou noutras áreas xeográficas en idioma galego, isto non quere dicir que sexan exclusivos da tradición galega. Ao contrario, trátase de relatos de difusión xeneralizada, incluso universais nalgúns casos, aínda que poden presentar motivos ou características particulares con respecto aos documentados noutras áreas lingüísticas. Tamén compartimos con esoutras tradicións algúns nomes propios dos personaxes e os dos topónimos asociados.

En primeiro lugar, imos comentar os personaxes destes contos que gozan dun nome propio (antropónimo). En canto aos personaxes nomeados hai dous grandes tipos. Dun lado están os protagonistas de contos de maxia ou maravilhosos, xeralmente compartidos con outras tradicións, como *Brancaflor*, *Xan, o Oso*, *Xan Soldado*, *Carapuchiña*... Doutro lado, os protagonistas de chistes e anécdotas, que adoitan ser persoas reais ou non pero que gozan de certa sona nun determinado ámbito xeográfico, concello ou comarca. Destes, que tamén representan un modelo arquetípico a nivel local, limitarémonos a ofrecer unha breve relación, a modo de exemplo.

3.1. Os nomes femininos

Brancaflor

Brancaflor preséntase nos contos como a filla máis nova e máis guapa do Demo, dun xigante ou dun encanto. Ten a misión de axudarlle ao mozo humano nas tarefas imposibles que este ten que superar para non entregar a alma que perdera no xogo. No regreso ao mundo dos vivos desde o Máis Alá, Brancaflor desenvolve todas as súas capacidades máxicas creando obstáculos imposibles de superar para os perseguidores, que, xeralmente, son o pai e a nai da propia Brancaflor.

Entre as moitas versións deste conto recollidas en Galicia, destacamos:

Randín 1930, pp. 48-51

CTCGTO, tipo 313

Velle 1936, pp. 255-260

Vianeses 1958, nº 5

Carré 1968, nº 6

Ramos 1988, II

Courel 2007, pp. 399-403

Brañegos 2004, nº 20. Nesta versión aparece co nome *Flora*.

Noia 2002, pp.152-157. Nesta versión as irmás chámanse *Blancanieves* e *Filomena*.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 313) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 2, “Brancaflor”).

Brancaneves

CTCGTO, tipo 709. Aquí transcríbese a única versión galega deste conto, rexistrada por Camiño Noia en Vigo.

Brañegos 2004, nº 31 e CTCGTO, tipo 884 presentan unha variedade moi diferente á clásica “Blancanieves”, onde a protagonista é unha princesa, unha noiva esquecida e despois recoñecida polo seu primeiro pretendente.

Bruta

Roux 1982, nº 25 “Castillo del loro”. Conto semellante ao de “Brancaflor” en case todos os motivos: aparécenos este personaxe, un ser feminino, non sabemos se humano ou animal, que lle axuda ao protagonista a cruzar dous mares, o mar sereno e o mar alado. Aliméntase de sangue de touro e, en caso de necesidade, tamén de sangue humano.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 313) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 2, “Brancaflor”).

*Carapuchiña
Branca*

Os recompiladores galegos, conscientes da similitude das versións orais do conto de *Carapuchiña* coa dos irmáns Grimm, e, sobre todo, por recreárense en castelán, apenas lle prestaron atención, coa excepción de Rosa A. Ramos que publica unha variedade rexistrada en Vimianzo en 1979 (Ramos 1988, VIII). Esta versión presenta a particularidade de que está protagonizado pola avoa e por unha tal *Carapuchiña Branca*, irmá, segundo o informante, da Vermella. En realidade, non se trata do mesmo conto senón doutro, máis coñecido como “O lobo e os sete cabritos”, só que en vez dos cabritos, aquí a que queda na casa co mandado de non lle abrir a porta ao lobo é a *Carapuchiña Branca*.

Ver CTCGTO (tipo 333).

A Cinsenta

En Galicia e en galego só se recolleu e publicou unha versión deste conto clásico: CTCGTO, tipo 510A.

Flora e Flore

Vianeses 1958, nº 15. Nesta versión son os nomes dos fillos da namorada do rei: un neno que naceu cun sol pintado na fronte (Flore) e unha nena cunha lúa na fronte (Flora).

Brañegos 2004, nº 20. Aquí Flora é a filla do Demo, que axuda ao protagonista a resolver as probas.

Véxase *Brancaflor*.

Iria

Iria é unha princesa que se opón a casar con quen manda seu pai. Para librarse do marido escollido, recibe a axuda máxica do Cabalo Boligán, que é, en realidade, un príncipe encantado.

Carré 1968, nº 2

CTCGTO, tipo 533A

Véxase *Cabalo Boligán*.

*A princesa
Magalona*

Só nos consta unha versión folclórica con este personaxe. Rexistrouna Camiño Noia en Cerdedo (Pontevedra; CTCGTO, tipo 881*B).

O conto ten orixe en *Histoire de Pierre de Provence et de la belle Maguelonne*, un conto de amor ou novela de aventuras que se difundiu desde principios do século xv a través de manuscritos e que gozou de múltiples edicións populares en varias linguas, entre elas o castelán.

*Martuxiña /
Martuxón*

Laureano Prieto recolleu en Fornelos de Filloás, concello de Viana do Bolo, un conto que titula “Martuxiña” (Contos Vianeses 1958, nº 19; CTCGTO, tipo 884 B*). O tema tivo ampla difusión no romancero e responde ao título xenérico “A doncela guerreira”. En síntese, conta como un pai está moi afectado porque a súa muller só pare fillas e así non pode cumprir coa obriga de prestarlle ao rei un fillo como soldado. A irmá máis vella tranquilízao dicíndolle que ela se vestirá de home e acudirá á chamada do rei.

A moza pregúntalle ao pai, entre outras dúbidas, como se vai facer chamar para que non a recoñezan: “¿Cómo me he de llamar, padre, cómo me he de llamar yo?”. O pai respóndelle: “Don Martinos, hija mía, que es como me llamo yo” (Vélez 1997).

Podemos, por tanto, deducir que os nomes *Martuxiña* e *Martuxón* derivan dese “don Martiños” do romance, nome que como *Martín* provén do de Marte, o deus da guerra na antiga Roma. Dáse a coincidencia, aínda que non ousamos establecer unha relación directa, que a marta ou martaraña, mamífero carniceiro común en Galicia, tamén recibe o nome *martuxa*.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 884B*) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 19, “Martuxiña”).

A Morte

A Morte é un deus ou unha deusa, talvez a máis importante divindade do panteón popular. Nos contos podemos atopala como *Morte Branca* (Carré 1968, nº 79), a que avisa de moi diversas maneiras para que se preparen os que van morrer, e a súa irmá, *Morte Moura*, a que recolle os que xa non teñen remedio. Aparece en moitos contos como a preferida para amadriñar ou apadriñar os neonatos.

A situación de partida sempre é moi parecida: unha familia moi pobre. O pai sae aos camiños buscar un padriño para a criatura. Primeiro crúzase co Demo, ao que rexeita por ser malvado; despois con Deus, que tamén rexeita por non tratar todo o mundo igual, pois a uns fainos ricos e a outros déixaos vivir na miseria. Cando o pai xa desesperaba, atopa un cabaleiro que resultou ser a Morte, quen si acepta bautizar o fillo pois non diferencia ricos e pobres á hora de levarlos deste mundo.

Hai moitas variantes, mesmo algunha en que o afillado trata, sen conseguilo, de burlar a Morte.

A Morte

(continuación)

Entre as moitas versións deste tipo de conto temos:

Contos Lugo 1963, nº 4

Carré 1968, nº 26 / CTCGTO, tipo 332

Poncelas 1992, pp. 101-104

Polavila 1998, nº 9

Arraianos 2016, pp. 204-207

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 332) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 7, “O afillado da morte”).

A Piollosa

Agás en Graña 1965 (pp. 244-246), en ningunha outra das versións galegas deste tipo de conto, que responde ao título xenérico común “O sabor dos sabores”, se lle atribúe este nome á protagonista.

Ver *Pedro Cortizoilo* e máis bibliografía en CTCGTO (tipo 923).

Pepa a Loba

En Roux 1982 (nº 6) publícase un conto recollido en Barxamaior, Pedrafitas do Cebreiro (Lugo) que é mestura de varios tipos. No que importa á personaxe, *Pepa a Loba*, preséntase aquí como arquetipo de bandoleira xenerosa e cóntase que un ladrón da súa banda parou no camiño un pobre labrador para roubarlle o pouco que levaba. Cando o soubo, a bandoleira obrigou o ladrón a devolverlle o roubado.

En Carré 1968 (nº 104) cóntase un sucedido recollido en Culleredo protagonizado por unha salteadora chamada *A Capitana* que lembra as maneiras xenerosas de Pepa a Loba. Un criado de casa rica instiga a ladroa para que roube a casa dos seus miserables amos. O criado abriulles as portas da casa a ela e á colla e díxolles onde gardaban os cartos; amais matou o vello da casa. Cando o mozo se dispuña a matar a vella, esta pediulle clemencia por ser ela quen se fixera cargo da súa crianza e da dos seus irmáns. Ao escoitar isto, a bandoleira castigou severamente o mozo, impediu que matase a vella e prohibiulle á súa cuadrilla que roubasen naquela casa.

*Pericoella e
Pericoello*

Contos Lugo 1963, nº 264 / CTCGTO, tipo 720. Nesta versión *Pericoella* e *Pericoello* son os nomes de dous irmáns. A nai mata a Pericoello e ofrécello de comida ao pai. Grazas a que Pericoella o descobre, e coa axuda da Virxe, Pericoello convértese nunha árbore que só ofrece o seu froito á irmá e ao pai. En versións deste conto recollidas en Andalucía, os irmáns chámanse *Mariquita* e *Periquito*; en Murcia, *Pepitico* e *Pepitica* etc.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 720) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 11, “Pericoello e Pericoella”).

Santa Dora

Haxiónimo. Con este nome só aparece en Vianeses 1958 (nº 14).

Chámase así a máis nova de tres irmás, que casa cun rei e pare dous nenos con cadansúa estrela na fronte. Como consecuencia da traizón das irmás, que a acusan de parir dous gatos, é emparedada pero non morre grazas a que a alimenta a Virxe. Os fillos, tras visitar o *Castelo de Irás e Non Volverás* e conseguir os auxilios máxicos, fan que se saiba a verdade. Trátase dun caso, de tantos, de clara cristianización dun conto marabilloso.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 707) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 1, “O paxaro que fala, a árbore que canta e a auga dourada”).

Santa Manuela

Haxiónimo. Laureano Prieto recolleu en Bembibre, concello de Viana do Bolo (Vianeses 1958, nº 8), unha fermosa versión dun tema que desde a Idade Media se difundiu como *exemplum*, conto narrado entre os sermóns con intención moralizante ou doutrinal, tanto na tradición árabe coma na cristiá. Coñécese de modo xenérico como “A muller ou doncela sen mans”.

A singularidade da versión galega con respecto a todas as demais que coñecemos é precisamente o nome da protagonista, *Santa Manuela*, unha moza virtuosa que o pai vende ao Demo, e que este para vingarse da súa fe deixa caer desde o alto dunha árbore para que fracture os brazos. Tras varias peripecias, que abreviamos, o rei namora dela e teñen un fillo que a nai non pode atender por non ter mans. Axúdalle a crialo unha corza que lle dá de mamar. Cando a criatura cae á auga e a nai precisa axuda para evitar que afogue, a Santa Manuela vólvenlle nacer os dous brazos milagrosamente.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 706) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 15, “A muller sen mans”).

Santa Susana Haxiónimo. O marido, que adoita ser un *Xan* (Ver *Xan*), comeza a sospeitar da infidelidade da esposa cando nota que na cama hai máis pés dos que debera, e di: “Meus pés, teus pés, pés do neno e outros pés”. Entre as astucias que usa a esposa para xustificalo hai recitados, como na versión de Brañegos 2004 (nº 43), en que aparece o nome de *santa Susana* na resposta rimada da muller: “Hoxe é día de santa Susana e as estopas vólvense la; e seis pés vólvense oito na cama”. En Arraianos 2016 (pp. 265-266) úsase o nome *santa Ana*: “Hoxe é día de santa Ana, del lino hace lana y de las mujeres cojones en la cama”. Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 1419).

Santa Xenoveva Haxiónimo. Xenoveva casa cun conde pero é acusada de adulterio e este manda matala. Un criado xeneroso simula que a mata pero, en realidade, abandónaa no monte cun fillo que ela alimenta coa axuda dunha cerva. A cerva será quen lle revele ao marido a gorida onde atopala. Este conto é unha recreación da haxiografía de santa Xenoveva de Bravante. Exemplos e máis bibliografía en CTCGTO (tipo 712) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 16, “Xenoveva de Bravante”, está última versión rexistrada no concello de Abadín).

3.2. Os nomes masculinos

Capaparda En Vianeses 1958 (nº 65) chámase así o criado dun freire. É moi intelixente e capaz de responder con agudeza ás preguntas do amo. Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 922).

Frai Liberto / Frai Liber Personaxe que só nos aparece en dous contos rexistrados en 1992 polo Equipo Chaira en Abadín (Brañegos 2004, nº 34 e 35). O asunto de ambos os contos consiste en resolver tres preguntas difíciles que lle propón o rei a Frai Liberto: canto pesa a Lúa, canto vale o rei e unha mentira que pareza verdade. Quen as acaba contestando non é o frade senón o seu criado.

*Frai Liberto /
Frai Liber*
(continuación) O personaxe, Frai Liberto, inspirado na figura de Frai Xerundio, aparecera na revista *El Cencerro*,¹ debuxado como unha caricatura dun frade que porta unha choca grande. Representa un frade rural, de aspecto e costumes brutos pero agudo, capaz de resolver con soltura os problemas dos oprimidos.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 922) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 17, “As tres preguntas do rei”).

Graumillo Prieto 1968, pp. 53-60. Esta é a única versión galega, recreación de Laureano Prieto, do conto popularizado por Charles Perrault e coñecido no ámbito hispano como “Pulgarcito”.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 700) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 11, “Gran de millo”).

Pedro Cortizoilo Vianeses 1958, nº 10. Este é o nome que adopta unha moza cando se disfraz de home. Nas outras versións galegas deste tipo, que responden ao título xenérico “O sabor dos sabores”, a protagonista é a filla dun rei que non adoita ter nome propio.

Ver *A Piollosa*. Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 923).

*Pedro Malas
Artes* Arraianos 2016, pp. 239-242. Aquí é o nome do irmán tonto que, facendo mal as cousas, consegue unha fortuna.

CTCGTO, tipo 1408. Nesta versión fai todos os labores ao revés con resultados tráxicos.

O Ponteciña Miño 2008, nº 83. Única ocorrencia deste nome, aínda que a historia do prisioneiro aleitado pola filla se rexistra noutras versións galegas. Grazas a mamar o leite da filla, o pai salva a vida.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 985*1) e unha información máis ampla en Reigosa (2012, pp. 99-118).

1 *El Cencerro* foi unha revista satírica republicana; publicouse primeiro en Córdoba e despois en Madrid entre os anos 1869 e 1931. *Frai Liberto* era tamén o pseudónimo de Luis Maraver y Alfaro, médico e cronista municipal e provincial de Córdoba.

Quevedo

Arredor dalgúns nomes célebres de músicos, escritores, pintores etc. que obtiveron fama e prestixio como sabios e enxeñosos, creáronse lendas populares carnavalescas que os visten de bufóns, unha especie de metamorfose que os fai protagonistas de chistes e anécdotas de transmisión oral, xeralmente con moito éxito entre as clases populares. Pasoulles a Esopo, a Puskin, a Dante, ao pintor Giotto ou a Camões, e tamén no ámbito hispano a Valle-Inclán, en menor medida, e a Francisco de Quevedo (1580-1645).

A obra de Quevedo, tanto en prosa coma en verso, preñada de finura, rica en humor, agudeza verbal, ocorrencias e mordacidade, xa lle valeu en vida severos castigos como o desterro e a cadea. Os méritos do personaxe real talvez favoreceron a transformación de *Quevedo* en personaxe de conto, un tipo chusco e desvergonzado, protagonista de chanzas de toda clase.

Da popularidade e sona de Quevedo neste papel folclórico como protagonista de mofas xa dá boa conta frei Xerónimo Feixoo no seu *Teatro Crítico Universal*, apenas un século despois do pasamento do escritor, cando refire algunhas anécdotas e chistes ou humoradas que se lle atribúen. Son relatos que xa vivían na tradición folclórica impresa e oral, tanto na española coma na hispánica, pois o personaxe e as súas aventuras rexístranse, ademais de na Península, no folclore tradicional de países como Venezuela, a Arxentina, o Brasil ou mesmo en Louisiana, nos EUA.

Moitos dos contos ou chistes atribuídos a Quevedo, como en Miño 2008 (nº 17), teñen un contido sexual ou escatolóxico.

*O Roso e
O Mangante*

O Roso e *O Mangante* son os alcumes dun cego e do seu acompañante que se dedicaban a percorrer a comarca da Terra de Miranda a mediados do século xx. Amenizaban polavilas, fías e cegadas cantando romances e acompañándose dun violín. O Roso simulaba ser cego pero non o era; chamábase José Carbajales e era de Rego de Cas, en Mondoñedo.

Curiosamente, a anécdota que se lles apón recrea aquel episodio da obra *Lazarillo de Tormes*, no cal o guía deixa que o cego se espete contra un poste: "E logo? Cheirastes a longaínza e non o poste? Cheirade, cheirade!". Aquí, no canto de longaínza son chourizos, e en vez de deixar que se esnafre contra un poste, méteo por un lamazal.

Polavila 1998, nº 41

*Xesús Cristo e
san Pedro*

Xesús Cristo e san Pedro conforman unha parella arquetípica dun ciclo de contos relixiosos misceláneos e de gran difusión nos países cristiáns. Recrean exemplos moralizantes que suceden nese tempo mítico denominado “cando san Pedro e Xesús Cristo andaban polo mundo”.

Xeralmente, *Xesús Cristo* representa un papel principal, de perfil espiritual, como home humilde, sabio, bondadoso e xeneroso, que concede desexos, obra maxias e milagres, e premia e castiga segundo os comportamentos das persoas coas que tropeza. *San Pedro*, en cambio, representa o home cándido, inocente, que é vítima de burlas aínda que non exento de picardía e malicia e ao que é doado enganar. Ás veces aparece como un vulgar pecador, vítima das debilidades humanas. Ás veces san Pedro é substituído por outros santos como *san Xoán* (Carré 1968, nº 254), *santo Isidro* (Miño 2008, nº 147), *santo André* (Roux 1982, nº 16) ou polo mesmo Demo.

O escritor Bernardino Graña publicou en 1994 un volume no cal nos ofrece contos deste ciclo. Outras versións orais galegas en:

Melide 1933, pp. 468-470

Carré 1968, nº 189 e 190

Moreiras 1968, p. 364

Poncelas 1992, p. 167

Palas 1995, nº 61

Máis bibliografía en CTCGTO (desde tipo 750 a 779) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 20, “Cristo e san Pedro en Galicia”).

Santo Ero

Carré 1969, pp. 74-75. Cóntase a historia do frade Ero da Armenteira, que mentres escoitaba o cantar dun paxariño cría estar no Paraíso un instante. Ao regresar ao convento, resulta que xa pasaran 300 anos.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 471A) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 16, “Ero e o paxariño”).

Santo Amaro

Carré 1968, nº 208 / CTCGTO, tipo 471A. Cóntase a historia do home santo chamado *Amaro* que despois dunha longa travesía por mar logrou ver o Paraíso. Ao regreso, morreu.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 471A) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 16, “Santo Amaro na illa do Paraíso”).

*Tío Miseria e
Tía Miseria*

O nome deste personaxe como *Tío* ou *Tía Miseria* non aparece nas versións galegas, aínda que si as características que se lle atribúen, como a de facer que quen suba a unha figueira ou pereira máxica non poida baixar ata que el queira, poder que usa para atrasar centos de anos o momento de ter que acompañar a Morte ou o Demo cando o vaian buscar. Na versión mencionada (CTCGTO, tipo 330D) san Xoán fai o papel do *Tío* ou *Tía Miseria*.

CTCGTO, tipo 330D

Roux 1982, nº 14

Melide 1933, pp. 468-470

Carré 1968, nº 25

Xan

Xenérico que nos contos tradicionais galegos representa o home parvo, cándido e inocente, e que xeralmente paga as consecuencias da súa torpeza recibindo malleiras, burlas e enganos. Son moitos os contos onde aparece, ás veces como esposo dunha muller espelida, facendo o papel de mozo ou de esposo burlado pola propia esposa ou polo amante, que adoita ser un crego.

A expresión “Ser ou parecer un xanciño” significa ser pouco decidido, carente de ánimo ou valor. Ás veces dálle o contrapunto masculino un *Pedro* e no lado feminino unha *Xoana*. Para mellor ver o rol que desempeñan *Xan* e *Xoana* nos contos galegos de tradición oral véxase Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 17, “Xoán e Xoana”), coa correspondente bibliografía.

Os hipocorísticos de *Xan* en diminutivo, como son *Xanciño*, *Xanino* ou *Xanoquín*, aluden xeralmente a personaxes infantís. Con tratamento de respecto atopamos abondosos *Tío Xan* ou *Tía Xoana*.

En certas ocasións, a pesar de representar o papel de parvo, o *Xan*, accidentalmente e sen pretendelo, di cousas enxeñosas ou acerta e resolve problemas.

Xan Canitrote

Brañegos 2004, nº 26. Recrea a historia dun home borracho que acaba por accidente nun convento de frades.

M. Vidal Rodríguez (1931, pp. 31-35) recrea un conto moi parecido.

Luís Bouza Trillo de Figueroa (1869-1941), pai de Fermín Bouza-Brey, publicou un relato en galego titulado “Xan Canitrote” o 31 de maio de 1896 no semanario *La Estrella Galaica*. Bouza Trillo di que o tal Xan Canitrote era zapateiro en Ourense, mentres que na versión de Abadín (Brañegos 2004, nº 26) dise que era garda municipal en Santiago de Compostela.

- Xan Canitrote*
(continuación) V. Lamas Carvajal, n' *O Tío Marcos da Portela* (20 de abril de 1884), recrea outra versión, despois reproducida en *Gallegadas, tradicións, costumes, tipos e contos da terra* (1887), en que o protagonista se chama *Xan Brencellao*.
Laureano Prieto (Vianeses 1958, nº 51) recolleu un conto semellante, coa diferenza de que o protagonista se chama *Dominjo Domínjez*.
Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 1284)
- Xan Corniño /*
Xan Cornellas Miño 2008, nº 151. Nesta versión, o Xan é un cornudo:
Señor, abade! Señor, abadiño! Barbas untadas do meu touciño!
Chámasle ao meu home Xan Corniño e non é Xan Corniño, que é
Xan Cornellas, que xa lle dan a volta os cornos por detrás das orellas!
- Xan de Outeiro /*
Xan do Outeiro /
Xan d'Outeiro Contos Lugo 1963, nº 189 / CTCGTO, tipo 926D / CTCGTO, tipo 1951*A. Representa un mozo campesiño e folgazán que lles pide axuda aos santos e xoga á lotería para non ter que traballar.
Contos Lugo 1963, nº 200. Nesta versión protagoniza, xunto ao outro babeco chamado *Bailón de Corbite*, unha discusión sobre para cal deles cucou o cuco. O avogado no cal se aconsellan di: “Cucou para min!”.
Xan de Outeiro, ademais de aparecer nalgunhas coplas populares, foi pseudónimo usado polos escritores galegos Luís Otero Pimentel (1834-1920) e Manuel Paz Varela (1876-1938). Segundo o padre Feixoo existiu en realidade un tal Juan de Outeiro en Fefiñáns, Cambados, que viviu 146 anos entre 1580 e 1726 (1741, t. I, discurso XII, pp. 244-245).
Miño 2008, nº 177, recolle: “E sabedes o que lle pasou ao tío Xan de Outeiro? A noite que lle morreu a muller, durmiu coa criada”.
Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 926D).
- Xan, o Oso* Velle 1936, pp. 268-274: *Juanillo el oso, o Arrancapinos e o Allanacotos* / CTCGTO, tipo 301B
Courel 2007, pp. 403-407: *Juanito l'oso*
Randín 1930, p. 60: *Juanito el oso*, e os socios chámanse *Arrasamontañas e Sorberríos*
Vianeses 1958, nº 28: *Juanitoso*

- Xan, o Oso*
(continuación) Poncelas 1992, pp. 151-155: *Xanín, o Oso*, e os socios son *Arrincapinos* (arrinca as árbores cunha man), *Furacón* (ten moita forza ao soprar), *Cazador* (ten unha puntería prodixiosa por moita distancia que haxa ao branco), *Quentaenfria* (que, poñía a boina virada cara á dereita, arrefriaba todo ata entalar e, se a poñía cara á esquerda, provocaba tanta calor que se fritían as pedras), e *Patadepao* (corría máis que ninguén).
Vianeses 1958, nº 11, “Conto da cachaporra”. Non se menciona o nome de *Xan, o Oso*, pero si o dos seu socios, *Arrasalumbeiros* (sentaba con forza nun lombeiro e achaiábao), *Arrancapinos* (collía unha árbore pola punta, tiraba e arrincábaa) e *Solverrios* (sorbía toda a auga dun río dun trago).
Máis bibliografía e outras versións en CTCGTO (tipo 301B) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 2, “Xanciño oso”).
- Xaniño* Carré 1968, nº 21, “Xaniño despido, pelica de ovella”, onde é un neno pobre que ten que andar espido e só ten para cubrirse unha pelica de ovella. Ten moita forza, vence un xigante e axuda unha vella e un vello que, agradecidos, lle doan unha serie de obxectos máxicos: unha porra, un chifre e unha pucha.
- Xan Calaió* Noia 2002, pp. 157-162. Aparece este personaxe que, como Xoán Soldado, consegue entrar no ceo grazas aos poderes máxicos, a pesar da oposición de san Pedro.
- Xan sen Coidados* Vianeses 1958, nº 64. O protagonista, un home sen preocupacións, resolve unhas preguntas que lle formula o rei coa axuda dun pastor.
Noia 2002, pp. 250-252 / CTCGTO, tipo 922. O personaxe chámase *don Juan sin Cuidados*.
Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 921).
- Xao Ferreiras* Contos Lugo 1963, nº 262. Aquí é o nome dun músico portugués considerado o mellor do mundo. Disque cando morreu se fixo moito de rogar por Deus para que lles tocasse unhas pezas aos anxos e aos santos do ceo. Deus fíxoo mestre da súa capela e en Lisboa, seica, na igrexa de Santa María, hai unha inscrición que reza: “Aquí xaz o mellor músico do mundo, que o chamou Deus moito rogado para mestre da súa capela e foi logo inda sen súa regala”.

Xesús de Outeiro Polavila 1998, nº 29 e 49. “Jesús de Outeiro”.

No concello da Pontenova, onde se recolleron os contos, chistes ou anécdotas cuxo protagonismo se lle atribúe, aseguran que se trata dunha persoa real que foi veciña do lugar da Augaxosa, parroquia da Muxueira (Riotorto).

Xoán Soldado

Xoán Soldado é un personaxe de ficción moi presente na tradición contística galega, española e suramericana. Nos contos en que aparece este personaxe recréase a historia dun soldado raso que regresa a pé licenciado despois de servir o rei durante moitos anos e que só recibiu como paga unhas poucas moedas ou un bolo de pan.

Na maioría das versións rexistradas en Galicia, Xoán Soldado encóntrase no camiño con Xesús Cristo (Deus) e san Pedro. Xesús Cristo insta ata tres veces a san Pedro a que lle pida algo para comer a Xoán Soldado e así probar a súa xenerosidade. Xoán Soldado reparte con eles o que ten nas tres ocasións. Xesús Cristo, en agradecemento, concédelle varios desexos: un pau máxico que lle permite cazar o animal ao que lle apunte co pau, unha mochila para que entre nela todo o que lle apeteza, unha figueira que non se puidese baixar dela quen a subise ata que el quixese, e que puidese entrar onde entrase o seu morrión. San Pedro insístalle en que pedise ir ao Ceo cando morrese pero el non lle fixo caso. Cando morreu Xoán Soldado, chegou á porta do Ceo pero san Pedro, en vinganza, mandouno para o Inferno. Cando foi o Demo recollelo, Xoán Soldado mandouno subir á figueira, non lle deixou baixar e así non o puido levar. Cando volveu petar na porta do Ceo, san Pedro entreabriu a porta, Xoán Soldado tirou o morrión (gorro militar) dentro e san Pedro non tivo máis remedio que deixalo entrar.

Contos Lugo 1963, nº 134 e nº 135

Vianeses 1958, nº 3, e 4 / CTCGTO, tipo 330

Polavila 1998, nº 16. Esta versión presenta unha variante con respecto ás outras máis comúns. Xoán Soldado reta e vence un crego nun exame, interpretando erroneamente a lingua de signos.

Brañegos 2004, nº 166. Aquí quen comparte a esmola con Xoán Soldado, en vez de Xesús Cristo e san Pedro, é un tal rei Levitas.

Roux 1982, nº 14 / Randín 1930, pp. 51-53. Xoán Soldado usa os poderes máxicos que lle foron concedidos para atrasar o momento de morrer (Véxase *Tío Miseria*).

3.3. Antropónimos relixiosos

Ademais dos haxiónimos citados (*santa Dora, santa Manuela, santa Susana, santa Xenoveva, santo Ero, santo Amaro...*) e de *Xesús Cristo* e *san Pedro* (que xa comentamos), son frecuentes outros nomes de santas ou santos como *santo Antón*. Tamén aparece con moita frecuencia a Virxe, ás veces na compañía de san Xosé e o Neno (Sagrada Familia), e Deus. Nestes contos acostuman aparecer explícitos os principios da ortodoxia cristiá. Estes personaxes adoitan, segundo actúe a xente, premiala ou castigala. O Demo, personaxe que por si só merecería un capítulo á parte, ademais do papel que lle corresponde como antagonista de Deus, aparece nalgúns contos maravillosos como señor do Máis Alá.

3.4. Outros antropónimos

A modo de exemplo, poñemos aquí algúns dos nomes propios de persoas que aparecen nas diferentes obras que consultamos, atendendo ao ámbito xeográfico.

Brañegos 2004	<i>Xanoquín, o Tolo de Arando, O Maruxo, O Patachula, Pepa do Ferreiro, Vitoriano de Reigosa, Manuel da Tía Severa, Tío Perico do Tío Condado, O Picheira, Juan de Dios, Toña da Rata, Tío Farruco, Pepe da Xácama, Pepa do Ferreiro</i>
Carballedo 1976	<i>Pedro das Fodas</i>
Carballiño 1991	<i>Tío Delmiro, Tío Chinto, Roxelio o Chapeiro, Lucinda de Pepa, O Litón, Tío Mingos, Camilo do Pego, O Raio, Tío Garabito e Manolo da Camila</i>
Carré 1968	<i>Xan de Acolá, Tío Xacobe, Tío Mingos, Tío Cutreño, Antón do Casal, Tía Marica, Tía Antona, Manecho do Vilar, Fanchuca</i>
Contos Lugo 1963	<i>Xan Xanela, Xan de Baixo, Xan das Zocas, Tomasica, Tío Zolerpas, Tío Manuel de Lozano, Andrés de Labrada, Pedro Ramírez, Pedro Grilo, Don Tadeo, Don Crispín</i>
Miño 2008	<i>Tía Ramona do Quintado, Manuel do Larote</i>

- Polavila 1998 *Tiolindo de Alvare, Xesús de Outeiro, Peruchín, Tomasián de Cabanas, O Roso e O Mangante*
- Roux 1982 *Silverio de Berreheira*
- Valadouro 1998 *Baldomero de Tronceda*
- Vianeses 1958 *Tíu Xan da Barxa, Tíu Vitor, Tíu Simón, Tíu Carreiro, Tía Carolina, Tía Amalia, Dominjo Domínjez, Domingo del Prado*

4. TOPÓNIMOS

Son moitos os topónimos reais, como pasa cos antropónimos, que aparecen nos nosos contos. Prescindimos de citar ou describir lugares ou topónimos que forman parte do imaxinario relixioso como o Ceo, o Limbo, o Inferno, o Purgatorio ou o Paraíso. Non aparecen nas versións galegas dos contos tradicionais o *País de Nunca Máis*, o *Pays de Cocagne* ou o *País de Jauja*.

Centrémonos nos poucos que aparecen, que tamén son, nalgúns dos casos, compartidos coas versións de contos rexistradas noutros lugares do mundo, especialmente europeos:

- Balancho* Insuela 1993, nº 44-a. Conto recollido en Penedo, San Cibrao das Viñas. Nel menciónase o nome deste monte (que cremos imaxinario, aínda que nunca se sabe) e dise que era a onde levaban os vellos para deixalos morrer.
- Sobre o monte *Balancho* véxase DSM 1999, ‘Balancho’.
- Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 980, “O fillo ingrato”).

*Castelo de Irás e
Non Volverás*

Este enigmático castelo figura en varias versións de diferentes tipos de contos de maxia ou maravillosos, recompilados tanto en Galicia coma no resto da Península e incluso en países europeos e da América hispánica.

Polo contexto, dedúcese que é un lugar de ultratumba onde quen entra para conseguir obxectos máxicos pode quedar retido ou encantado se non cumpre un ritual preciso. Quen quede atrapado neste castelo pode quedar alí inmóbil, coa rixidez dunha estatua, e non regresa endexamais, aínda que, normalmente, o heroe consegue escapar. Nalgúns deses contos, o *Castelo de Irás e Non Volverás* é claramente a residencia do Demo. Noutros, porén, semella identificarse cun Máis Alá encantado, en sentido amplo.

Vianeses 1958, nº 14 e 15

Ramos 1988, I

Polavila 1998, nº 12 / CTCGTO, tipo 707.

Courel 2007, pp. 399-403. Nesta versión é a residencia dun xigante.

Máis bibliografía en CTCGTO (tipo 707) e Cabalo Buligán 1998-2004 (tomo 1, “O paxaro que fala, a árbore que canta e a auga dourada”).

Castelo do Loro

Roux 1982, nº 25. “Castillo do Loro”

Este castelo é a residencia dun encanto (Demo), pai da moza (Brancaflor?). Está situado no Outro Mundo e é onde ten que ir e someterse a diversos traballos o mozo que perdeu a alma no xogo. Quizabes o narrador se refire a un hipotético *Castelo do Ouro*, semellante en todo caso ao *Castelo de Irás e Non volverás*.

*Montañas de
Noé*

Lugar do Outro Mundo onde vive o pai de Brancaflor.

Noia 2002, pp. 152-157

*Serra de Armeña
/ Serra d'Almena*

Vianeses 1958, nº 2

Laureano Prieto, o mestre e grande etnógrafo galego, recolle en Bembibre, Viana do Bolo, un conto en que se relata como fixo un pretendente para poder rescatar unha moza que estaba secuestrada nunha cova por un xigante. Para conseguilo debía ir buscar un ovo á serra de Armeña. No camiño cara a ese lugar incógnito deu cun león, unha raposa, unha agúa e unha formiga —os axudantes máxicos— que rifaban entre eles para repartir a presa que cazaran. O mozo resolveulles o conflito e eles, en agradecemento, déronlle o don de dicir “De home a...”, e segundo a quen dos animais amentase recibiría maxicamente as súas habilidades.

Serra de Armeña
/ *Serra d'Almena*
(continuación)

O mozo, tras moitas horas de loita, consegue desfacerse dunha cobra xigante, que resultou ter un ovo nas entrañas. De volta, foi co ovo á cova do xigante e estampoullo na fronte, provocándolle a morte instantánea. Do que pasou despois entrambos mozos ben poden imaxinalo.

CTCGTO, tipo 554. Nesta variante cítase este lugar como *Serra d'Almena* e *Serra d'Alameda*. Este conto procede de Castropol (Asturias).

En *El Patrañuelo*, de Juan de Timoneda (1567), libro onde se recrean patrañas —contos, invencións—, vén unha historia que sucede na serra de Armeña, que está, disque, a unha xornada da cidade de Alexandría. A *serra de Armeña* tamén é o nome do lugar onde desembarcou Noé tras o diluvio e aparece mencionada na traxedia de Lucio Anneo Séneca (4 a. C. - 65 d. C.) titulada *Tiestes*.

Como é sabido, hai un país chamado *Armenia* que está máis alá de Turquía. Nos cantares de xesta franceses fálase dun espazo máxico similar á serra de Armeña, remoto e perigoso, onde vive unha fera temible, que se coñece como a *selva ou bosque das Ardenas* (entre Francia e Bélxica), e que aparece frecuentemente referenciado na tradición folclórica francesa.

No folclore flamenco andaluz aparece con frecuencia o topónimo *Armenia* e parece ser que en Cádiz houbo unha importante colonia armenia no século XVII. Nas coplas rexístrase, por exemplo:

A los montes de Armenia
me tengo que dir,
donde no sepan moritos ni cristianos
naíta de mí;
a los montes de Armenia
me tengo que dir.

Nalgunhas versións da lenda de santa Mariña de Augas Santas dise que esta santa foi pastora polos montes de Armenia cando era nena e mesmo que estivo presa nun castelo deste lugar. Débese ter en conta que nas proximidades de Augas Santas existe un lugar denominado actualmente *Armeá* con restos dun castro onde, segundo a lenda, existiu antigamente unha cidade romana.

Tres Montañas
do Valadouro

CTCGTO, tipo 530. “Tres Montañas del Valle de Oro”.

Reprodúcese como mostra do tipo a única versión en galego onde se cita este lugar marabilloso. Procede de Castropol (Asturias).

5. CONCLUSIONES

1. A onomástica do conto folclórico está sometida ás lóxicas variacións, por tanto deturpacións, que impón a transmisión oral. Ademais, o narrador ou narradora adoita apoiarse en nomes propios que poidan resultar coñecidos para o auditorio, unha técnica narrativa que reforza a verosimilitude do que se narra (que sempre se procura, aínda que se trate de contos).

2. Desbotamos antropónimos e topónimos por resultarnos evidente que os recompiladores dos contos os inventaron ao reelaboraren libremente a versión oral de partida, aínda que é probable que nalgúns casos xa os recibisen directamente alterados da narradora ou narrador oral. Poñamos un exemplo que ilustra o anterior. No conto CTCGTO tipo 923 cóntase que un rei tiña tres fillas que teñen que responder canto o querían. En todas as versións galegas deste tipo rexistradas, agás en tres, as fillas do rei non teñen nome. Só o teñen en Graña 1965 (pp. 244-246), como *A Piollosa*; en Vianeses 1958 (nº 10), como *Pedro Cortizoilo* (así se fai chamar cando se disfraz de home); e en Mini-Mero 1995 (pp. 47-49), en que as tres irmás, de maior a menor, reciben estes ampulosos nomes: *dona Eusenda*, *dona Flora* e *Eleonor*.

3. Por último, ao ser este, que nós saibamos, o primeiro bosquejo prospectivo sobre a onomástica no conto galego oral —un intento parcial, e como tal debe consultarse—, precisará indagacións bibliográficas máis meticulosas e tamén traballos de campo máis exhaustivos para completar un corpus onomástico e topónimoic verdaderamente representativo e fiable dos contos galegos de tradición oral.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Etnotextos consultados

Arraianos 2016 = Rodríguez Cruz, José (2016). *Contos e lendas arraianos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

Brañegos 2004 = Carnero, M.ª Ofelia; Cuba, Xoán Ramiro; Reigosa, Antonio; e, Salvador, Mercedes (2004). *Da fala dos brañegos. Literatura oral do concello de Abadín*. Lugo: Deputación Provincial / Museo Provincial.

- Cabalo Buligán 1998-2004 = Colección composta por 20 tomos e 198 contos da nosa tradición oral, con indicación de fontes e bibliografía complementaria, reelaborados e anotados por Xoán R. Cuba, Xosé Miranda e Antonio Reigosa. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Carballedo 1976 = Rielo Carballo, Nicanor (1976). *Escolma de Carballedo*. Vigo: Castrelos.
- Carballiño 1991 = Donsión, Aurora *et al.* (1991). *Contos populares do Carballiño*. O Carballiño: Asociación Cultural Orballo.
- Candelos 2001/ 2002 = Carnero, Ofelia; Cuba, Xoán Ramiro; Reigosa, Antonio; e Salvador, Mercedes (Equipo Chaira) (2001-2002). Unha polavila en Candelos. Literatura popular do concello da Fonsagrada. *Boletín do Museo Provincial de Lugo*. X, 137-176.
- Carré 1968 = Carré Alvarellos, Lois (1968). *Contos populares da Galiza*. Porto: Museu de Etnografía e Históira.
- Carré 1969 = Carré Alvarellos, Leandro (1969). *As lendas tradizionaes galegas*. Porto: Museu de Etnografía e Históira.
- Contos Lugo 1963 = Centro de Estudios Fingoy (1963). *Contos populares da provincia de Lugo*. Vigo: Galaxia.
- Courel 2007 = Parada Jato, J. Alfonso (2007). *Usos, costumes e cousas do Courel*. Noia: Toxosoutos.
- CTCGTO= Noia Campos, Camiño (2010). *Catálogo tipolóxico do conto galego de tradición oral. Clasificación, antoloxía e bibliografía*. Vigo: Universidade de Vigo.
- De la Iglesia 1886 = Iglesia, Antonio de la (1886). *El idioma gallego. Su antigüedad y vida*. A Coruña: Latorre y Martínez, editores.
- DdD = Santamarina, Antón, coord. (2006-2018). *Diccionario de diccionarios* [web]. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://sli.uvigo.es/ddd/index.php>
- DSM 1999 = Cuba, Xoán R.; Miranda, Xosé; e Reigosa, Antonio (1999). *Diccionario dos seres míticos galegos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Fidalgo 1994 = Fidalgo Santamariña, X. Antón (1994). Contos populares de tradición oral recollidos en Galicia: estrutura e sentido. En: Antonio Fraguas Fraguas, org. *Actas do simposio de antropoloxía. In memoriam Fermín Bouza Brey: Santiago de Compostela, 10, 11 e 12 de setembro de 1992*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 243-283.

- GE = Reigosa, Antonio (2005-). *Galicia Encantada. Enciclopedia da fantasía popular* [web]. Disponible en galiciaencantada.com
- Graña 1965 = Graña, Bernardino (1965). O “Rei Lear” e “A Piollosa”. *Grial*. 7, 240-246.
- Insuela 1993 = Fernández Insuela, A. (1993). Cuentos de la tradición oral de Orense. *Boletín Auriense*. XXIII, 149-195.
- Melide 1933 = Risco, Vicente e Rodríguez Martínez, Amador (1933). Folklore de Melide “Contos”. En: *Terra de Melide*. Compostela: Seminario de Estudos Galegos.
- Mini-Mero 1995 = Rivas Cruz, Xosé Luís (Mini) e Iglesias Dobarrio, Baldomero (Mero) (1995). *Contos de vellos pra nenos*. Lugo: Citania de Publicacións.
- Miño 2008 = Casal Pérez, Susana e López González, Xosé, eds. (2008). *Contos e lendas do Miño*. Vigo: A Nosa Terra.
- Moreiras 1968 = Ramón e Fernández-Oxea, Xosé (1968). *Santa Marta de Moreiras. Monografía dunha parroquia ourensán 1925-1935*. Vigo: Castrelos.
- Noia 2002 = Noia Campos, Camiño (2002). *Contos galegos de tradición oral*. Vigo: Nigratrea.
- Palas 1995 = Pereiro Pérez, Xerardo (1995). *Narracións orais do concello de Palas de Rei*. Santiago: Sotelo Blanco.
- Polavila 1998 = Carnero, M.ª Ofelia; Cuba, Xoán Ramiro; Reigosa, Antonio; e Salvador, Mercedes (1998). *Polavila na Pontenova. Lendas, contos e romances*. Lugo: Deputación Provincial.
- Poncelas 1992 = Poncelas Abella, Aquilino (1992). *Estorias e contos do Bierzo e dos Ancares. Historias y cuentos del Bierzo y de los Ancares*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Prieto 1948 = Prieto, Laureano (1948). Cuentos de animales. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*. IV, 123-148.
- Prieto 1968 = Prieto, Laureano (1968). *Contos pra nenos*. Vigo: Galaxia.
- Prieto 1978 = Prieto, Laureano (1978). Contos de cregos. *Boletín Auriense*. VIII, 13-48.
- Ramos 1988 = Ramos, Rosa Alicia (1988). *El cuento folklórico: una aproximación a su estudio*. Madrid: Pliegos.
- Randín 1930 = López Cuevillas, Florentino e Lourenzo, Xoaquín (1930). *Vila de Calvos. Notas etnográficas e folklóricas*. Santiago de Compostela: Seminario de Estudos Galegos.

- Roux 1982 = Roux, Martine (1982). *Fala o fistor e faise o día*. Sada: Edicións do Castro.
- Valadouro 1998 = Pisón, Xesús; Lourenzo, Manuel; e Ferreira, Isaac (1998). *Contos do Valadouro*. Vigo: A Nosa Terra.
- Velle 1936 = López Cuevillas, Florentino; Fernández Hermida, Vicente; e Lorenzo, Xoaquín (1936). *Parroquia de Velle*. Santiago: Seminario de Estudos Galegos.
- Vianeses 1958 = Prieto, Laureano (1958). *Contos vianeses*. Vigo: Galaxia.
- Vidal Rodríguez, Manuel (1931). *Deixe que xa... cuentos y novelas cortas de asunto gallego*. Santiago: Imprenta, librería y enc. del Seminario.

Bibliografía complementaria

- Alonso Montero, Xesús (1967-1968). Denominaciones gallegas de la culebra, el zorro y el lobo. *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Lugo*. VIII, 113-120.
- Cunqueiro, Álvaro (1959). El zorro. *La Voz de Galicia*. 15/III/1959.
- Feijóo, Benito Jerónimo (1741). *Teatro Crítico Universal, ó Discursos varios en todo género de materias para desengaño de errores comunes*. Madrid: En la Imprenta de los Herederos de Francisco del Hierro.
- García Surralles, Carmen (1989). La doncella que fue a la guerra: romance y cuento. *Tavira: Revista electrónica de formación de profesorado en comunicación lingüística y literaria*. 6, 5-20. Disponible en <https://revistas.uca.es/index.php/tavira/article/view/8794/8746>
- Graña, Bernardino (1994). *Cristo e San Pedro Peregrinos. Contos populares de Galicia*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Marqués Valea, Xulia (2005). Os sinais de identidade na tradición oral: breve achegamento desde o sistema antroponímico galego. En: *Actas da X Xornada de Literatura de Tradición Oral. Palabras con memoria: topónimos, ditos, frases, nomes... con historia*. A Coruña: Asociación de Escritores en Lingua Galega, 13-40.
- Reigosa Carreiras, Antonio (2012). A filla que aleita o pai ou a Caridade Romana. Fortuna deste conto na tradición oral e iconográfica de Galicia. En:

Camiño Noia, ed. *Imaxes de muller: representación da feminidade en mitos, contos e lendas*. Vigo: Universidade de Vigo, 99-118.

Vélez, Antonio Lorenzo (1997). El motivo de “la mujer disfrazada de varón” en la tradición oral moderna (Parte 1). *Revista de Folklore*. 17a (194), 39-53. Disponible en <https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc76784>